

Andrzej Dziadzio, *Cenzura prasy w Austrii 1862-1914. Studium prawno-historyczne*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2012, ss. 155+82.

Monografia Andrzeja Dziadzio *Cenzura prasy w Austrii 1862-1914. Studium prawno-historyczne*, wydana w 2012 r. przez Księgarnię Akademicką, została poświęcona tematyce nie tylko ciekawej poznawczo, ale też ważnej z punktu widzenia rozwoju idei państwa prawa. Problematyka cenzury w okresie ważnych przemian polityczno-społecznych, jakie miały miejsce w Europie Środkowo-Wschodniej w drugiej połowie XIX i na początku XX w., była już przedmiotem rozważań polskich badaczy. O cenzurze na ziemiach zaboru pruskiego pisali m.in. Grzegorz Kucharczyk, Witold Molik i Artur Jazdon¹. Joachim Glensk zajmował się ograniczaniem wolności prasy polskiej na Górnym Śląsku, a Marek Tobera cenzurą czasopism w Królestwie Polskim². Szersze opracowanie problematyki cenzury na ziemiach polskich pod zaborem dał Bartłomiej Szyndler, o cenzurze w Niemczech traktowała natomiast praca Czesława Karolaka³. Autor omawianej monografii przywołał i wykorzystał nie tylko dostępną literaturę w języku polskim, ale przede wszystkim znacznie bogatszą niemieckojęzyczną. Podobnie zresztą jak materiały archiwalne, znajdujące się nie tylko w polskich archiwach (w Katowicach i Krakowie), ale też w czeskich (w Brnie, Pradze i Opawie) i ukraińskim (we Lwowie).

Dla czytelników nie znających dobrze dziejów monarchii habsburskiej, książka Andrzeja Dziadzio może być trudna w odbiorze. Autor wprowadza instytucje, pojęcia i konkretne regulacje prawne, bez omówienia szerszego historycznego tła. Dzięki temu jednak tekst jest zwarty i jednorodny, stanowiąc specjalistyczne studium jednej instytucji. Układ treści oraz zawartość poszczególnych rozdziałów w pełni odpowiadają takiej koncepcji pracy.

Pierwsze dwa rozdziały stanowią wprowadzenie do właściwej tematyki monografii. Obejmują okres bezpośrednio poprzedzający wyznaczoną tytułem cenzurę a quo, którą jest rok 1862. Ten okres wstępny podzielono na dwa etapy: od 1848 do 1851 r. (rozdz. I) oraz od 1852 do 1860 r. (rozdz. II). Autor nakreśla w nich krótką historię początków prawa prasowego w Austrii, które narodziło się w odpowiedzi na hasła Wiosny Ludów. Dowiadujemy się z nich m.in. o pierwszym austriackim prawie prasowym wydanym w marcu 1848 r. Nie weszło ono wprawdzie w życie, bo – jak wskazuje autor – protesty opinii publicznej przeciwko narzuconym w nim ograniczeniom wolności prasy były zbyt silne, jednak już w maju tego samego roku władze zostały zmuszone do wydania prawa bardziej postępowego i liberalnego.

¹ G. Kucharczyk, *Cenzura pruska w Wielkopolsce w czasach zaborów 1815-1914*, Poznań 2001; W. Molik, *Cenzura w zaborze pruskim w XIX i na początku XX w.*, [w:] *Granice wolności słowa. Materiały konferencji naukowej. Kielce 4-5 maja 1995 r.*, red. G. Miernik, Kielce-Warszawa 1999; A. Jazdon, *Pruskie prawa cenzuralne, prasowe i proceduralne w Wielkim Księstwie Poznańskim w pierwszej połowie XIX wieku*, „Roczniki Biblioteczne”, R. XXXIII, 1989, z. 1-2.

² J. Glensk, *Ograniczenia wolności prasy polskiej na Górnym Śląsku na przełomie XIX i XX w.*, Opole 1989; M. Tobera, *Cenzura czasopism w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w.*, „Przegląd Historyczny”, 1989, t. 80, s. 41-67.

³ B. Szyndler, *Dzieje cenzury w Polsce do 1918 roku*, Kraków 1993; C. Karolak (wybór i opracowanie), *Cenzura w Niemczech w XX wieku: studia, analizy, dokumenty*, Poznań 2000.

Kolejny – III rozdział – wprowadza do problematyki cenzury prasy w takim kształcie, jaki stworzyła nowa, obowiązująca od 1862 r. ustawa prasowa. Otrzymujemy tu nie tylko krótką charakterystykę tej ustawy, ale także jej dalszych losów aż do wybuchu wojny.

Najważniejszą częścią monografii jest rozdz. IV, poświęcony konfiskatom prasowym w orzecznictwie sądów karnych. Znalazły się w nim teoretyczne rozważania dotyczące cenzury w znaczeniu formalnym (tj. związanej z osobą cenzora – urzędnika państwowego, który wydawał zgodę na publikację druku) charakterystycznej dla czasów sprzed Wiosny Ludów oraz XX-wiecznych systemów totalitarnych oraz cenzury w znaczeniu materialnym (polegającej na możliwości ograniczenia wolności słowa i prasy na mocy prawa karnego). Autor porównuje cenzurę XIX-wieczną ze współczesnymi jej odmianami. Te ciekawe fragmenty narracji pozwalają usystematyzować naszą wiedzę o różnicach między dawną a dzisiejszą kontrolą wypowiedzi prasowej, ale także o wartościach szczególnie chronionych przez prawo karne. W przypadku monarchii Habsburgów w omawianym okresie do wartości tych zaliczano przede wszystkim: osobę monarchy, instytucje państwowe, religię, Kościół, konstytucję państwa. W naturalny sposób autor przechodzi więc dalej do szczegółowego przedstawienia kwestii związanych z zakresem i sposobem stosowania cenzury w przypadkach naruszenia poprzez artykuły czy ilustracje prasowe konkretnych przepisów prawa karnego: od zdrady stanu poczynając, poprzez naruszenie majestatu cesarskiego, naruszenie spokoju publicznego, zniesławienie urzędnika państwowego, wzniecanie konfliktów narodowościowych i społecznych, aż po obrazę moralności. W sposób uporządkowany i bardzo czytelny najpierw wskazuje właściwe regulacje ustawowe, następnie charakteryzuje praktykę stosowaną przez wymiar sprawiedliwości przy interpretowaniu treści zawartych w pismach i wreszcie omawia przykłady zastosowania cenzury w różnych obszarach monarchii Habsburgów, m.in. w Galicji. Z tej części czytelnik dowiaduje się nie tylko o tym, jakie były najczęstsze powody podejmowania decyzji o konfiskacie prasy, ale także co szczególnie podlegało prasowej krytyce (urzędnicy, policja, prokuratura, sądy). Przedstawiono typowe przypadki wkraczania cenzury w celu obrony określonych wartości, na przykład prestiżu urzędników publicznych. Okazuje się, że konfiskacie podlegały publikacje prasowe, w których choćby minimalnie krytykowano ich działalność, podobnie zresztą – osobę monarchy. Takie przypadki były bezwzględnie ścigane przez urzędników cenzury, którzy nie oszczędzali nawet niewinnie prezentujących się tekstów o charakterze satyrycznym. Autor wskazuje też pośrednio, przez pryzmat publikacji prasowych, jakie różnice w mentalności i nastawieniu do najważniejszych spraw i wartości występowały pomiędzy różnymi nacjami zamieszkującymi monarchię Habsburgów. Z tych rozważań wyłania się nie tylko obraz aktywności urzędników państwowych na polu cenzury, ale przede wszystkim ciekawy obraz zróżnicowanego, a często podzielonego społeczeństwa.

W ostatnim rozdziale autor pisze o znaczeniu cenzury dla państwa oraz sposobie jej wykorzystywania przez rządzących. Wskazuje na zakres jej stosowania za rządów liberałów (do końca lat 70. XIX w.), a następnie konserwatystów (od początku lat 90. XIX w.). Odpowiada na pytanie, co było przyczyną, i to nie tylko polityczną, stosowania jej przez pierwszych w mniejszym, a przez drugich – w większym zakre-

sie. A także w jaki sposób starano się wykorzystywać cenzurę prasy do celów wychowawczo-edukacyjnych. Poddaje ocenie działania prokuratorów na polu cenzury, a także przedstawia mechanizm sądowej kontroli konfiskat prasowych.

Książka posiada syntetyczne podsumowanie, streszczenie w języku niemieckim oraz bardzo ciekawy aneks źródłowy, w którym obok danych bibliograficznych, znalazło się sporo ilustracji zawierających m.in. ocenzone artykuły i rysunki oraz wnioski prokuratorskie do sądu o zatwierdzenie konfiskat.

Monografia Andrzeja Dziadzio to nie tylko rozważania o samej instytucji cenzury prasy – jej modelu w określonym momencie rozwoju monarchii Habsburgów, to również – a może przede wszystkim – rozważania o zmianach w prawie, poglądach, mentalności, które były podstawą ewolucji państwa, państwa balansującego między pozostałościami absolutyzmu a początkami konstytucjonalizmu; między przyzwyczajeniami minionych epok a dążeniem do nowoczesnych rozwiązań. Pokazują ten etap rozwoju Austrii, gdy od wcześniejszej liberalnej idei państwa prawa zmierza ona nieoczekiwanie do modelu monarchii konserwatywnej o obliczu bardziej autorytarnym niż parlamentarnym. Czułym barometrem tych zmian była liczba konfiskat prasowych, ale także tendencje w rozwoju prasy. O tym ostatnim też wiele dowiadujemy się z monografii.

MAŁGORZATA MATERNIAK-PAWŁOWSKA (Poznań)

Michael G. Müller, *Zrozumieć polską historię*. Poznańska Biblioteka Niemiecka pod redakcją Huberta Orłowskiego i Christopa Kleßmanna, Wydawnictwo Poznańskie, t. 35, Poznań 2012, ss. 505.

Uwagi o książce wypada koniecznie rozpocząć od ciepłych słów na temat samej serii. W 1996 r. ukazał się I tom Poznańskiej Biblioteki Niemieckiej, wtedy skromnie i bez rozgłosu. Dziś stoi na półkach naszych regałach 35 woluminów, a kilka kolejnych znajduje się w przygotowaniu. Seria szybko zyskała renomę, a każdorazowa promocja stanowiła naukowe i kulturalne wydarzenie. Z uznaniem wypowiadają się o niej znani humaniści polscy, dla których tworzy „jedną z najważniejszych pozycji w polskiej humanistyce współczesnej” (Ryszard Kapuściński), odsłaniającą przed polskim czytelnikiem „znakomitą panoramę głównych debat intelektualnych w Niemczech i najważniejszych osiągnięć badawczych niemieckiej humanistyki” (Bronisław Geremek). Głęboki szacunek i satysfakcja przenikają opinie przedstawicieli elit niemieckich. W 2001 r. „Literatura na Świecie” przyznała serii nagrodę w dziedzinie inicjatyw wydawniczych. Sukces dzielą między siebie Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej, Wydawnictwo Poznańskie, redaktorzy – profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Hubert Orłowski i profesor Uniwersytetu w Poczdamie Christoph Kleßmann, rzesza znakomitych tłumaczy i oczywiście autorzy. To wybitni badacze różnych dyscyplin humanistyki swojego kraju: filozofowie socjologowie, psychologowie, antropologowie kultury, literaturo- i językoznawcy, politolodzy, pisarze oraz najliczniejsi wśród nich – historycy. „Swo-